

ศึกษาการดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทาง
พระพุทธศาสนาของชุมชนชาตารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ
A Study on living with sufficiency economy Philosophy based
on Buddhism of samtarom community, Sisaket province.

¹พระอธิการสนธิ อานนโท (พุดศรี), ²พระพรสวรรค์ ฐิติญาโณ (ใจตรง),
³พระกัญจน์ กนตธมโม (แก้วรุ่ง) และ ⁴นฤมล ดวงแสง

¹Phra Athikan Sanit Arnantho (Phutsri), ²Phraponsawan Thitiyano (Jaitrong),
³Phrakan Kantadhammo (Kaewrung), and ⁴Nareimon Duangsang

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ, ประเทศไทย
⁴วิทยาลัยอาชีวศึกษาอุบลราชธานี, ประเทศไทย

^{1,2,3}Sisaket Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.
⁴Ubon Ratchathani Vocational College, Thailand

ton0854187497@gmail.com, ⁴Nareimon@ gmail.com,

Received February 19, 2020; Revised March 2, 2020; Accepted May 9, 2020

บทคัดย่อ

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 9 ที่พระองค์ทรงคิดค้นขึ้นด้วยสติปัญญาความเฉลียวฉลาด จนกลายเป็นแนวทางทฤษฎี เพื่อหาทางออกด้านเศรษฐกิจให้กับประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับสังคมและระดับประเทศชาติ โดยส่วนรวมเพื่อให้ประชาชนและประเทศดำเนินไปได้ ให้เกิดความเข้มแข็ง มั่นคงยั่งยืน และรุ่งเรืองเจริญก้าวหน้าเท่าเทียมกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ตามวิถีของคนไทยและคนส่วนมาก 90% เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาสามารถประยุกต์ใช้กับศาสตร์สมัยใหม่ได้ทุกศาสตร์ทุกอาชีพทุกวรรณะทุกเพศ โดยสอนประชาชนคนทั่วไปให้ดำเนินชีวิตตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีลธรรมและประกอบสัมมาอาชีพะ คือ การเลี้ยงชีวิตชอบและสอนบรรพชิตให้ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอน หากวาสนาบารมีแก่กล้าไม่ว่าจะเป็นวรรณะใด เพศใด ย่อมเข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนามีปัญญาดับกิเลส เข้าใจกฎของธรรมชาติตามความเป็นจริงว่า

สรรพสิ่งล้วนไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา และของๆเราหลุดพ้นจากจากความทุกข์ถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางดำเนินชีวิตในทางสายกลาง ในครอบครัว และชุมชน ย่อมสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ พึ่งพาตนเองได้พออยู่พอกินพอใช้ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความสามัคคี ย่อมจะได้รับความสุขด้วยกันทุกคน

คำสำคัญ : ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง; พระพุทธศาสนา; วิถีดำเนินชีวิต; ชุมชน

Abstract

The sufficiency economy philosophy of His Majesty the King, the 9th Reign, was innovated with his intelligence and ingenuity and then becomes a theoretical approach in finding economic solutions for the people at all levels from community, social, and national levels as a whole that helps the people and the country be able to move forward with strength, sustainability, prosperity and progress as other developed countries. According to the way of Thai people, most of the people, 90 percent, are Buddhists. The doctrine of Buddhism can be applied to all sectors of modern sciences, professions, castes and genders. It teaches the general public to have a living based on morality and right livelihood. The doctrine also teaches monks to practice the teachings. The prestige ones regardless of caste or gender would enter the essence of Buddhism with intelligence in cessation of cravings. They would understand the laws of nature as the ultimate truth that everything is impermanent. There is a natural recurrence of coming to being, existing and ending that one should neither regard oneself as “I” nor “Mine.” Then one will be able to liberate oneself from suffering and reach the ultimate goal of Buddhism. Therefore, if sufficiency economy philosophy and Buddhism are applied to lead a moderate life of family and community, the people will be able to have a sustainable living with self-reliance, self-sufficiency, mutual care, unity and eventual happiness for all.

Keywords: Sufficiency Economy Philosophy; Buddhism; Lifestyle; Community.

บทนำ

พระราชดำริปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้นำเสนอทางออกให้กับสังคม ที่จะช่วยสร้างสังคมให้เข้มแข็งตามวิถีของชาวตะวันออกและวิถีพุทธซึ่งยึดแก่นสารสาระของความเป็นจริงเป็นหลัก เมื่อมีการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน ในระดับตนเองครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติตามเงื่อนไขและวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ไม่สร้างความขัดแย้งและความแตกต่างทางวัฒนธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับความพอเพียงว่า “ความ

พอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเองจะต้องทอผ้าใส่เองอย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก”

ชุมชนบ้านคำตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งชาวบ้านในชุมชนมีการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์เป็นหลัก ด้วยเพราะเหตุว่าสภาพภูมิประเทศเป็นดินภูเขาไฟเหมาะแก่การทำการเกษตรจึงมีแนวโน้มที่จะปรับเปลี่ยนมาเป็นต้นไม้เศรษฐกิจในระยะยาวแทนพืชในระยะสั้น นอกจากนั้นเจ้าของพื้นที่ยังจะต้องลงทุนเพื่อดึงทรัพยากรใต้ดินขึ้นมาโดยเฉพาะน้ำ อีกประการหนึ่งชาวบ้านขาดองค์ความรู้ที่จะนำไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพในการทำการเกษตรเชิงก้าวหน้าแบบยั่งยืน จึงทำให้ไม่สามารถสร้างผลผลิตออกสู่ตลาดได้อย่างเต็มกำลังและปัญหาอื่นๆ เช่น เรื่องของน้ำเนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินดินและห่างจากแหล่งต้นน้ำ จึงส่งผลกระทบต่อทำการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกทุเรียน ลำไย เงาะ มังคุด ข้าวโพด ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก และเป็นพืชที่ต้องใช้น้ำในปริมาณมาก ในปัจจุบันนี้ชาวบ้านคำตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ได้หันมาปลูกทุเรียน ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัดศรีสะเกษและมีราคาค่อนข้างสูงซึ่งจะต้องใช้ปัจจัยในการลงทุนดำเนินการเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในขั้นตอนการทำการเกษตรจะต้องดำเนินการควบคู่กันไปกับการหาทุน เราไม่สามารถจะปฏิเสธได้ว่าการที่จะทำอะไรก็ตามจะต้องมีทุนทรัพย์พอสมควร และด้วยวิธีการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง องค์ประกอบต่างๆ เช่น ความรู้ความเข้าใจ ทรัพยากรและทุนทรัพย์ จึงมีความจำเป็นและสำคัญที่จะต้องมีการดำเนินการเกษตรให้เป็นไปตามแนวทางทฤษฎีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาเพื่อความพอเพียง ยังสามารถนำมาใช้ร่วมกับองค์ประกอบของชุมชนสุขภาพดี (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2550 :8) โดยยึดหลักตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ยึดแนวพระราชดำริในการพัฒนา “เศรษฐกิจพอเพียง” ตามขั้นตอน “ทฤษฎีใหม่” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ขั้นที่ 2 สร้าง “พลังทางสังคม” โดยการประสาน “พลังสร้างสรรค์” ของทุกฝ่ายในลักษณะ “พหุภาคี” อาทิ ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ เพื่อใช้ขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนารัฐกิจชุมชน

ขั้นที่ 3 “พื้นที่” เป็นหลักและใช้ เป็นศูนย์กลางการพัฒนาส่วนภาคีอื่นๆ ทำหน้าที่ช่วยกระตุ้นอำนวยความสะดวก ส่งเสริมสนับสนุน

ขั้นที่ 4 ใช้ “กิจกรรม” ของชุมชนเป็น “เครื่องมือ” สร้าง “การเรียนรู้” และ “การจัดการ” ร่วมกันพร้อมทั้งพัฒนา “อาชีพที่หลากหลาย” เพื่อเป็น “ทางเลือก” ของคนในชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งด้านเพศ วัย การศึกษา ความถนัด ฐานะเศรษฐกิจ ฯลฯ

ขั้นที่ 5 ส่งเสริม “การรวมกลุ่ม” และการสร้างเครือข่าย องค์กรชุมชน เพื่อสร้าง “คุณธรรม จริยธรรม” และ “การเรียนรู้ที่มีคุณภาพ” อย่างรอบด้าน อาทิ การศึกษา สาธารณสุข การฟื้นฟูวัฒนธรรม การจัดการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

ขั้นที่ 6 วิจัยพัฒนา“ธุรกิจชุมชนครบวงจร (ผลิต-แปรรูป-ขาย-บริโภค) โดยให้ความสำคัญต่อ“การมีส่วนร่วม”ของคนในชุมชนและ“ฐานทรัพยากรท้องถิ่น”โดยควรริเริ่มพัฒนาจากวงจรธุรกิจขนาดเล็กในระดับท้องถิ่นสู่วงจรธุรกิจที่ใหญ่ขึ้น ระดับประเทศและระดับต่างประเทศ

ขั้นที่ 7 พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่มี“ศักยภาพสูง”ของแต่ละเครือข่ายให้เป็น“ศูนย์การเรียนรู้ธุรกิจชุมชน”ที่มีข้อมูลข่าวสารธุรกิจนั้นๆอย่างครบวงจรพร้อมทั้งใช้เป็นสถานศึกษา

จากเหตุผลดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของชุมชนชาตารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อจะได้เป็นข้อมูลและแนวทางในการพัฒนาชุมชนชาตารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ให้มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านชาตารมย์ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
3. เพื่อวิเคราะห์การดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของบ้านชาตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาการดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของบ้านชาตารมย์ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นการวิจัยเอกสารและคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งเอกสารและคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อวิเคราะห์การดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของ บ้านชาตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

รูปแบบการวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารและคุณภาพ ประกอบด้วยการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิด หลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิเคราะห์การดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของบ้านชาตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ โดยศึกษาจากคัมภีร์ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เช่น การสัมภาษณ์และร่วมจัดกิจกรรมกับชุมชน ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า เป็นการเก็บข้อมูลเชิงภาคสนาม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง จากพระไตรปิฎกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี 2535 อรรถกถา หนังสือ รายงานการวิจัย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับดนตรีพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ ความเชื่อและการส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชน ตลอดจนแนวความคิดทางด้านหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และวิเคราะห์การดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของบ้านชำตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

2. การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) ทำการศึกษาและคัดเลือกชุมชน โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของการดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของชุมชนบ้านชำตารมย์ โดยการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key-informant) ประกอบด้วยกลุ่มประชากร จำนวน 1 พื้นที่ 1 อำเภอ ในจังหวัดศรีสะเกษ สรุปผลการศึกษาวิจัยและข้อเสนอแนะ ทั้งในระดับนโยบายองค์กรชุมชนและในระดับปัจเจกบุคคล

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบตารางและการพรรณนาความประกอบการบรรยายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของชุมชนบ้านชำตารมย์ ในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและชุมชน รวมไปถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชน เพื่อปฏิบัติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เพื่อให้เห็นรูปแบบกระบวนการเพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กรและปัจเจกบุคคลต่อไป

ผลการวิจัย

จากการศึกษา พบว่า การดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาของ บ้านชำตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษนั้น จะเห็นว่า ทุกคนนั้นมีความต้องการที่แตกต่างกันและไม่เหมือนกัน บางคนต้องการที่จะอยู่อย่างพอเพียง สามารถหาเลี้ยงตนเองครอบครัวได้ บางคนอาจจะมั่งคั่งและมีรายได้ที่ดี บางคนก็อยากจะมีบ้านมีรถ มีเงินใช้สอย แต่ติดอยู่ที่ว่าไม่มีงานทำแต่ถึงจะมีงานทำมันก็ไม่พอกินพอใช้ ขึ้นแรกก็ต้องรู้จักที่จะวางแผนในการดำเนินชีวิตก่อนรู้จักพอเพียงให้พออยู่ที่ใจของตนเองก่อน รู้จักพึ่งพาตนเองให้เข้มแข็งได้ก่อนที่จะไปช่วยคนอื่น ดังนั้นการพัฒนาชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงควรดำเนินการดังนี้

1. เป้าหมายในการดำเนินชีวิต ทุกคนย่อมมีเป้าหมายของตนเองเสมอ เพราะว่าการประกอบอาชีพของเราก็เพื่อการดำรงชีพและความสำเร็จ ย่อมมีความต้องการปัจจัยในการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเงิน ทอง เพื่อความสุขสบายทาง กายและใจ

2. รู้จักปัญหาของตนเองและครอบครัว ว่าที่เกิดขึ้นมีสาเหตุเกิดจากอะไร มีปัจจัยอะไรที่เกี่ยวข้อง ผลกระทบที่เกิดขึ้นมีผลต่อการดำรงชีวิตอย่างไร มีการจดบันทึกนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อจะได้ทราบพร้อมแนวทางแก้ไข เพื่อให้เกิดความสมดุลทุกด้าน

3. วางแผนการดำเนินชีวิต พัฒนาศักยภาพตนเอง ให้มีการศึกษาเรียนรู้หลายๆด้าน พัฒนาจิตใจตนเอง ให้มีความซื่อสัตย์สุจริต ประพฤติแต่ในสิ่งที่ดีงาม มีศีลธรรมมีความสามัคคี มีความรับผิดชอบต่อตนเองและครอบครัว สร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้า ลดละเลิกอบายมุข

4. จดบันทึกและทำบัญชีรับรายจ่าย เพื่อที่จะได้ทราบว่ามีการใช้จ่ายไปเท่าไร สรุปผลการพัฒนาตนเองและครอบครัว โดยพิจารณาตามความเป็นจริงหรือสอบถามว่าสมาชิกในครอบครัวและตนเองมีพัฒนาการอย่างไรบ้าง เช่น มีความรู้มีแนวความคิดเป็นของตนเอง มีความขยัน พยายามช่วยเหลือตนเองได้ รู้จักใช้จ่าย มีเงินฝาก ด้านจิตใจมีความเชื่อมั่นในตัวเอง อดทนอดกลั้น มีเหตุผล ยิ้มแย้มแจ่มใสอารมณ์ดีไม่เครียด เลิกละอบายมุข มีสุขภาพแข็งแรงมีความสุข

กล่าวได้ว่า หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้ทรงตรัสกล่าวไว้ตรงกับหลักการดำรงชีวิตในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “สัมมาอาชีวะ” ซึ่งเน้น “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ ทางสายกลางระหว่างการพัฒนาทางวัตถุกับการพัฒนาทางจิตใจ ตามหลักท้าวหนา 4 ซึ่งไม่มุ่งการสนองตัณหาที่ไม่มีวันเต็มอิ่ม แต่มุ่งสร้างความรู้จักพอหรือสันโดษที่สัมพันธ์กับความสุขทั้งสี่ประการ เช่น การรู้จักพอประมาณในการบริโภค โดยมีความสุขมวลรวมของประเทศเป็นดรรชนีชี้วัดการพัฒนาสังคมที่พัฒนาตามแนวปรัชญานี้จะเป็นสังคมพอเพียงเพราะสามารถพึ่งตนเองได้ไม่เป็นหนี้สิน สมาชิกของสังคมนี้เป็นผู้ร่ำรวยด้วยทรัพย์ภายในหรืออริยทรัพย์ จึงไม่มีการแก่งแย่งแข่งขัน เบียดเบียนกัน มีแต่ความรักสมัครสมานสามัคคีจึงเป็นสังคมแห่งสันติสุข

ดังนั้น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเน้นการพัฒนาที่เป็นทางสายกลางซึ่งจะสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุควบคู่ไปกับการพัฒนาทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาที่รักษาสีงแวดล้อมให้เป็นปฏิรูปประเทศ การพัฒนาเศรษฐกิจจะต้องไม่ทำลายสีงแวดล้อม นั่นคือต้องคำนึงถึงมิติแห่งการพัฒนาให้ครบถ้วนทั้งสี่ด้าน ได้แก่ (1) กายภาพนา พัฒนาทางกายซึ่งรวมถึงสีงแวดล้อม (2) สีลภาพนา พัฒนาทางสีงคมและวัฒนธรรม (3) จิตภาพนา พัฒนาด้านจิตใจให้มีคุณธรรมจริยธรรม (4) ปัญญาพัฒนา พัฒนาปัญญาสองด้าน คือ ปัญญาในทางโลกเพื่อความสำเร็จในการประกอบอาชีพและปัญญาในทางธรรม เพื่อช่วยให้เอาชีวิตรอดจากความทุกข์หรือปัญหาชีวิต เป็นต้น

อภิปรายผล

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ 9 ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์ได้ตรัสปรัชญาพอเพียงซึ่งนำมาใช้ในหลัก เศรษฐกิจพอเพียงหรือชีวิตพอเพียง ซึ่งชีวิตพอเพียงหรือเศรษฐกิจพอเพียงนี้ตรงกับหลัก มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่นำมาใช้กับการดำเนินชีวิต อย่างสงบสุข คือ สมชีวิตและหลักสันโดษนั่นเอง ชีวิตพอเพียงหรือสมชีวิตา เป็นการดำเนินชีวิต สายกลางที่ไม่ประหยัดเกินไป ไม่ฟุ้งเฟ้อเกินไป ดำเนินชีวิตให้พอสมควรแก่ฐานะ ไม่ประพัตติ ทุจริตโกงกิน โดยยึดหลักสันโดษในพระพุทธศาสนาเป็นแนวดำเนินชีวิต จากแนวคิดที่กล่าวมานี้ มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของชนัญญา กาญจนรังสีนนท์และคณะ ซึ่งได้ทำการศึกษารวบรวม โครงการวิจัยประโยชน์สุขจากเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่า 1) การดำเนินชีวิตตาม แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงทำให้ผู้ให้ข้อมูลทุกระดับได้รับความสุขให้กับตนเองและครอบครัว 2) ส่วนใหญ่ผู้ที่ดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงได้ให้ความรู้ความคิด และแบบอย่างใน การดำเนินชีวิตและคุณค่าหรือคุณประโยชน์แก่คนในชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง 3) สิ่ง ที่ชุมชนทำแล้วเป็นการทำประโยชน์สำหรับคนในชุมชน คือ การส่งเสริมและสนับสนุนให้คนใน ชุมชนมีวิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง 4) สิ่งที่กลุ่มองค์กรให้ คือ ความรู้และผลผลิตที่ทำ ให้คนในสังคมมีสุขภาพที่ดีส่วนประโยชน์ที่ให้กับสังคม คือ การเพิ่มคุณค่าในการผลิตด้วยการ ไม่ใช้สารเคมี ส่วนประโยชน์ที่ให้กับชุมชน คือ การทำให้สมาชิกของกลุ่มองค์กรมีอาชีพ รายได้และความสุขจากการทำอาชีพดังกล่าว 5) สิ่งที่ต้องการของรัฐให้คือ บุคลากรหรือ ข้าราชการที่ดีหน่วยราชการที่ดีบริการที่ปรารถนาดีต่อประชาชนผู้รับบริการ และความรู้ด้านการ ปฏิบัติงานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งถือเป็นประโยชน์ที่ต่อสังคมด้วย (ชนัญญา กาญจนรังสีนนท์และคณะ, 2554 :บทคัดย่อ) เนื่องจากการดำเนินชีวิตตามแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนมนุษย์ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐหรือโลก รวมถึงการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินในทางสายกลาง โดยเฉพาะในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ความพอเพียงตามหลัก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ความรอบคอบและ ความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ ในขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างฐาน จิตใจของคนในชาติ ในสังคม ให้มีสำนึกในคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต และให้ความรอบรู้เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ มีปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและ พร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม จากโลกภายนอกเป็นอย่างดี ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของณัฐภาพร แสงสุวรรณ ได้วิจัยเรื่อง ความสำเร็จในการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้าน เศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า ผลสำเร็จการขับเคลื่อนการ

พัฒนาวิธีการ และขั้นตอนการพัฒนาที่ส่งผลถึงความสำเร็จในการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบของสามหมู่บ้าน พบว่า ประชาชนได้ตระหนักและเน้นการพึ่งพาตนเอง การสร้างพลังชุมชน ผู้นำชุมชน องค์กรต่างๆภายในหมู่บ้าน พร้อมด้วยพลังของภาคีการพัฒนา พลังของครอบครัวพัฒนาและพลังของประชาชนในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลไกในทางสังคมและสร้างความเข้มแข็งในชุมชนนั้นๆ มีการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและคุ้มค่าสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่หมู่บ้านบนพื้นฐานระบบเครือญาติ วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างเหนียวแน่น (ณัฏฐ์ญาพร แสงสุวรรณ, 2555:บทคัดย่อ.)

การดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านชาตารมย์ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จากการศึกษาพบว่า เมื่อสังคมและโลกปัจจุบันกำลังเข้าสู่วิกฤตเศรษฐกิจ การที่มนุษย์จะดำรงชีวิตให้เกิดความสุขความเจริญในสังคมปัจจุบันได้นั้น จำเป็นอาศัยหลักของทฤษฎีธัมมิกัตถะ หรือหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขขั้นต้นในปัจจุบัน เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ซึ่งประกอบด้วย

1. อุฏฐานสัมปทา มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต รู้จักใช้ปัญญาความสามารถจัดการดำเนินการไปให้ได้ผลดี ซึ่งเป็นทางให้ได้ทรัพย์มาโดยสุจริต ซึ่งตรงกับหลักเศรษฐกิจข้อแรกคือ หลักผลิตกรรม
2. อารักขสัมปทา ต้องรู้จักเก็บคุ้มครองรักษาทรัพย์ หน้าที่การงานและผลงานที่ตนได้มาหรือได้ทำไว้ ด้วยความขยันหมั่นเพียรนั้น ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสียโดยเฉพาะถ้าเป็นทรัพย์ ก็ต้องยังรู้จักเก็บออม ซึ่งตรงกับหลักเศรษฐกิจที่ว่า เก็บออม
3. กัลยาณมิตตตา เลือกคบคนดีเป็นมิตรหรือมิตรแท้ คือ เพื่อนจริง ที่มีอุปการคุณสมานทุกข์ บำรุงสุข แนะนำประโยชน์ให้และมีความรักใคร่จริงใจ ถ้าดำเนินธุรกิจจำเป็นต้องเลือกสมาชิกที่ดี ซึ่งตรงกับหลักสหกรณ์
4. สมชีวิตา ต้องมีความเป็นอยู่ที่เหมาะสม กล่าวคือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี ไม่มีให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ข้อนี้ตรงกับหลัก การวางแผนการใช้จ่ายประจำครอบครัวหรืองบประมาณประจำบ้าน

การดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ตรัสเป็นปรัชญาความพอเพียง เพื่อการดำเนินที่ชีวิตพอเพียง หรือการบริหารจัดการแบบเศรษฐกิจพอเพียง จากแนวคิดที่กล่าวมานี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของสุวกิจ ศรีปัดดา ซึ่งได้วิจัยเรื่อง“การประยุกต์หลักการจัดการธุรกิจตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับวิสาหกิจชุมชน”ผลการวิจัยพบว่า 1) ระดับความเป็นไปได้ในการประยุกต์หลักการจัดการเศรษฐกิจพอเพียงกับวิสาหกิจชุมชนทั้งโดยรวมและจำแนกตามลักษณะของกิจการอยู่ในระดับมาก แนวปฏิบัติที่เป็นไปได้สูงและควรปฏิบัติอย่างมาก คือ ต้องประกอบการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตไม่เอาเปรียบผู้เกี่ยวข้อง เช่น ลูกค้า แรงงานและผู้ส่งสินค้าหรือวัตถุดิบ 2) หลักการเงื่อนไขและแนวปฏิบัติตามแนวทางพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำไปประยุกต์กับวิสาหกิจชุมชนได้ทุกประเภทและทุกลักษณะกิจการไม่แตกต่างกัน 3) ข้อเสนอแนะที่สำคัญในการประยุกต์แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับวิสาหกิจชุมชน คือ ต้องให้ผู้ประกอบการเรียนรู้เข้าใจหลักการ

อย่างจริงจังและควรประกอบโดยยึดหลักปฏิบัติคือต้องมีคุณธรรมทำกิจการโดยความมีเหตุผลพอประมาณและสามารถคุ้มกันตนเองได้ ให้ยืนด้วยตัวของตัวเองได้ (สุวกิจ ศรีปัดดา, 2549 : บทคัดย่อ) และยังมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระพรสวรค์ จิตินาโณ และคณะ ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างความมั่นคงในการดำเนินชีวิตของเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดศรีสะเกษ” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงต้องรู้จักขยันและอดทนพยายามมีความจริงใจซื่อสัตย์กตัญญูขวนขวายหาความรู้อยู่เสมอ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีพึ่งพาตนเองโดยไม่อื่นเดือดร้อนอยู่อย่างพอเพียงพออยู่พอกินรู้จักประหยัดใช้เก็บเล็กผสมน้อยยอดดอมาจึงจำทำในการดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขคนที่มีความสุขก็คือคนที่มีสุขภาพดีทั้งด้านร่างกายและจิตใจเป็นคนที่สามารถปรับตัวได้อย่างดีในการดำรงชีวิตประจำวัน เศรษฐกิจพอเพียงสามารถพัฒนาไปได้หลายรูปแบบและเปลี่ยนแปลงได้หลายอย่างตามอาชีพหรืองานและการดำรงชีวิตประจำวันอีกทั้งแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีประโยชน์ต่อเกษตรกรเป็นอย่างมากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวคิดที่เรียกว่า “การเกษตรทฤษฎีใหม่” เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรให้มีความรู้ความเข้าใจตลอดจนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข” เป็นต้น

ส่วนการดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนา ของบ้านชาตารมย์ ตำบลตระกาจ อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ การดำเนินชีวิตแบบพอเพียงตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระพุทธศาสนา มีข้อปฏิบัติที่สำคัญมากและเป็นสายตรงในการดำเนินชีวิตพอเพียงอีกข้อหนึ่ง คือ ความสันโดษ คำว่า สันโดษ คือ ความพอใจด้วยของของตนที่มีอยู่ นอกจากนี้ ยังจัดเป็นธรรมอันเครื่องขัดเกลากิเลสให้เบากายเบาใจได้ดีประการหนึ่งและเป็นหลักธรรมที่สามารถสร้างความสุขและความสงบให้แก่ตนและสังคม รวมทั้งประเทศชาติหรือโลกอีกด้วย ความสันโดษจึงเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและจำเป็นสำหรับทุกคนไม่ว่าในยุคสมัยใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกปัจจุบันที่มีพัฒนาการทางด้านวัตถุมากอย่างน่าเป็นห่วง ในขณะที่เดียวกันพลเมืองของโลกก็เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ความต้องการในด้านวัตถุเพิ่มขึ้น ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมในลบ ดังนั้น สันโดษ จึงมีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคน จากคำกล่าวที่ว่า “มีความสอดคล้องกับแนวคิดของพระสุทนต์ กตสาโร (ประทุมแก้ว) ได้วิจัยศึกษา “ศึกษารูปแบบการปฏิบัติจุดดั่งควัตรในสังคมไทย” พบว่า แนวคิดเรื่องสันโดษสามารถแบ่งออกเป็น 3 อย่าง เรียกว่าการแบ่งตามประเภทแห่งตีกะ คือ 1) ยถาลาภ สันโดษ 2) ยถาพล สันโดษ 3) ยถาสารูป สันโดษ กล่าวคือ การสันโดษในจิรว สันโดษในบิณฑบาตร สันโดษในเสนาสนะ เป็นต้น (พระสุทนต์ กตสาโร (ประทุมแก้ว), 2557:34-35)

ในโลกปัจจุบัน สิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต หรือปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค (รวมถึงสถานพยาบาล) ขาดแคลนไม่เพียงพอแก่ปริมาณพลเมืองของโลก ทำให้โลกนี้กลายเป็นเวทีแห่งการแข่งขัน ส่งผลให้เกิดปัญหาซับซ้อนขึ้นมากในสังคมไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ การเมือง ครอบครัว ยาเสพติด และอาชญากรรม ทำให้คนที่ปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของโลกไม่ทัน เกิดความเดือดร้อน โดยเฉพาะ

ในเมืองใหญ่ๆ ของโลก เพราะขาดภูมิคุ้มกันที่ดีหรือพัฒนาการทางด้านจิตใจ จากคำกล่าวที่ว่านี้ มีความสอดคล้องกับแนวคิดของเกษม ประอาจและคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาพฤติกรรมและแรงจูงใจในการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” ผลการวิจัยพบว่า เกี่ยวกับแรงจูงใจภายในว่า เกิดจากต้องการความมั่นคงยั่งยืนในชีวิตต้องการลดอันตรายจากสารเคมีหรือหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวเพื่อให้มีศักยภาพในการดูแลเสริมสภาพและป้องกันโรคเพื่อพัฒนารายได้มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติแรงจูงใจภายในต้องการภูมิปัญญาพอเพียงคือมีความภูมิใจที่มีปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต โดยยึดหลักในการดำรงชีวิตอย่างอยู่เย็นเป็นสุขมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพอเพียงมีโรงสีขนาดเล็กสำหรับใช้ในครอบครัวสำหรับสีข้าวที่ได้จากการทำนาไปจำหน่ายผลผลิตจากการสีข้าวเช่นแกลบรำปลายข้าวจะได้นำไปใช้ในการเลี้ยงสัตว์เป็นส่วนผสมในการจัดทำปุ๋ยชีวภาพมูลโคจากการเลี้ยงโคใช้ทำปุ๋ยบำรุงดินการประกอบอาหารโดยอาศัยความร้อนจากฟืนได้มาจากเศษกิ่งไม้ในสวนนำมาเผาเป็นถ่านมีการคัดแยกขยะนำไปหมักเป็นปุ๋ยจุลินทรีย์คัดแยกขยะนำไปจำหน่ายเป็นรายได้และเงินออม (เกษม ประอาจและคณะ, 2560 :75)

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

ความเข้าใจเกี่ยวกับการการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ความต้องการความอยากของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด ในแต่ละวันมนุษย์จึงต้องวิ่งวนกับการแสวงหาวัตถุสิ่งของต่างๆ มนุษย์จึงตกเป็นทาสของวัตถุ การลงมือทำอาชีพต่างๆ ที่ต้องลงทุนลงแรงอย่างหมดกำลังเพื่อมุ่งหวังที่จะได้เงินทองมากมายจนลืมนึกถึงชีวิตของตนเอง ทำงานเกินกำลัง ผักผ่อนไม่เพียงพอและคิดฟุ้งซ่าน จนเป็นสาเหตุให้เกิดความเครียด กับเรื่องงานกับเงินทอง การเข้าใจการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อจะหักห้ามจิตใจไม่ให้เกิดความอยาก ไม่ให้ตกเป็นทาสของวัตถุ ดำเนินชีวิตบนทางกลางคือรู้จักความเพียงพอ การดำเนินชีวิตด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนา คือสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ พึ่งพาตนเองได้ แบบพออยู่พอกินพอใช้ เศรษฐกิจมีความเข้มแข็ง การผลิตที่เพียงพอมีคุณภาพ ผู้บริโภคมีความพึงพอใจ ในชุมชนมีความรักความสามัคคี ร่วมมือร่วมใจกันพัฒนาไปสู่ความเจริญก้าวหน้า เกิดความสมดุลในการดำเนินชีวิตและในชุมชนท้องถิ่น ความเจริญก้าวหน้าของสังคมด้านเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน และประโยชน์ที่ได้รับจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา การไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเองและคนอื่น ด้วยการยึดหลักแห่งความถูกต้องดีงาม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เศรษฐกิจพอเพียงกับพระพุทธศาสนา คือประชาชนมีกินมีใช้อย่างเพียงพอ ผู้คนในสังคมมีความสุข

เอกสารอ้างอิง

- เกษม ประอาจ และคณะ. (2560). “การศึกษาพฤติกรรมและแรงจูงใจในการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ชนัญญา กาญจนรังษิณห์และคณะ. (2554). “โครงการวิจัยประโยชน์สุขจากเศรษฐกิจพอเพียง รายงานการวิจัย. กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย”.
- ณัฐฎาพร แสงสุวรรณ. (2555) “ความสำเร็จในการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบในจังหวัดเชียงใหม่”. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง.: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระพรสวรรค์ ฐิติญาโนและคณะ. (2560) “การเสริมสร้างความมั่นคงในการดำเนินชีวิตของเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดศรีสะเกษ”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสุทัศน์ กตสาโร (ประทุมแก้ว). (2557) “ศึกษารูปแบบการปฏิบัติตรงควัตรในสังคมไทย”. วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2550) เศรษฐกิจพอเพียงปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.
- สุวกิจ ศรีปัดถา. (2549) “การประยุกต์หลักการจัดการธุรกิจตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับวิสาหกิจชุมชน”. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์. คณะวิทยาการจัดการ: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.